سەرداری هەولێر
" سوڵتان موزەففەرەددینی گۆگبوری "
ژیان و خورەوشی

عەبدوڵڵا فایەق عالأیی

هەولێر- کوردستان

چاپی یەکەم

٢٠١٤ زاینی　　١٤٣٥ کۆچی　　٢٧١٣ کوردی

لەبڵاوکراوەکانی مەکتەبی تەنفیزی
یەکێتی زانایانی ئاینی ئیسلامی کوردستان
زنجیرە (٣٣)

پڕ بەدڵ سوپاس و پێزانینی خۆم ئاراستەی مەکتەبی تەنفیزی یەکێتی زانایانی ئاینی ئیسلامی کوردستان دەکەم بەتایبەتی بەڕێز مەلا عبداللە مەلا سەعید گرتکی سەرۆکی یەکێتی زانایانی ئاینی کە ئەرکی بەچاپ گەیاندنی ئەم نووسینەیان خستە ئەستۆ... هیوادارم هەر پایەدارو تەمەن درێژ بن.

عەبدوڵڵا فایەق عالآیی

*** ناونیشان : سەرداری هەولێر سوڵتان موزەففەرەدین، ژیان و خورەوشتی.**

*** بابەت : مێژوویی.**

*** نووسەر: عەبدوڵڵا فایەق عالآیی**

*** پیتچنین : نووسەر**

*** دیزاین و بەرگ : کۆمپیوتەری دەریا**

*** نۆرەی چاپ : یەکەم ٢٠١٤**

*** چاپخانەی رۆژهەڵات- هەولێر**

پێشەکی

ئـەم شـارە دێرینــە شـانازییەکی بـێ وێنــەی پــێ بەخــشراوە لەمێــژووە پرشنگدارو خەڵکە بەئەمەكو رۆشنفیکرەکەی. ئەوشـارەی کـە ئاهـەنگگێرانی بــەیادی لــەدایکبوونی خۆشەویــستی(d) لــێ لــەدایکبوو، هــەموو ســاڵێك هەولێرییەکان بەوپەری پەرۆشیو دڵخۆشییەوە لەچاوەڕوانی مانگی مەولودی نەبەوییـنـە، گـەورەو بـچووك، ژنو پیـاو، هـەژارو دەوڵەمەنـد، دەسـەڵاتدارو کاسبکار... هتد.

پێکرا لەخزمـەت خۆشەویـستدا(d) لـەم رۆژەدا شـاری هـەولێر دەکەنـە مەدینــەی دووەم، بـۆ هـەر کوچـەو کـۆڵانێکی ئـەم شـارە دەچـیت شـیرینیو خــواردن دەبەخــشرێت، دەنگــی دەفـو صــەڵاواتی مزگــەوت هــەم تەکیــەو خانەقاکان بە بازنەیی ئەو شارە سەدا دەدا، بابای هـەولێریی کاتێـك لـەرۆژی لــەدایکبوونی خۆشەویـست(d) ڕوودەکاتــە نــاو بــازار، بەتایبــەت ســەنتەری شــار، هەســتێکی بــۆ دروســت دەبێــت وەك ئــەوەی لــەو رۆژەدا بێــت کــە دانیــشتوانی مەدینــەی مونــەوەرە بــە دەفـو ستایـشی (طلــع البــدر علینــا) پێشوازییان لە خۆشەویست دەکرد، وەك چـۆن لەگێژنـەکان خـەڵکی جلکـی تازەو پۆشتە دەپۆشن هەولێریەکانیش لەرۆژی مەولود نەبەوی جلکـی تـازەو پۆشــتە دەپۆشــن، لــەم رۆژەدا هــەموویان بــە خۆشەویـستی خۆشەویـست مەســت دەبــنو شــەرابی عــشقی حــەزرەت دەنۆشــن، تــا ئێــوارە خــەریکی دەربـــرینی خۆشەویـــستی دەبـــن بـــۆ خۆشەویـــست(d) کـــە ئەمـــەش

بەدەمەوەهاتنی فەرمانی خوای میهرەبانە (**قُل بفضل الله وبرحمته فبذلك فليفرحوا**..).

سروشتی خۆشەویستی هەولێرییەکان بۆ خۆشەویست(**d**) زۆرێکی بۆ (سولّتان موزەفەرەددین) دەگەڕێتەوە. قەدیمی گوتویانە: (خەڵکی لەسەر دینی فەرمانرەواکانییانن)، ئەو یەکەم کەس بوو لەجیهانی ئیسلامی هەستا بە سازدانی ئاهەنگ بەیادی لەدایکبوونی خۆشەویست، شوێنەوارو بەرەکەتی ئەم کەڵە پیاوە تائێستاش بەسەر شارەکەو دانیشتوانە رەسەنەکەی ماوە.

دڵنیام هەولێرییەکان[1] زۆر ئاشنان بەناوی (سولّتان موزەففەر)، لێ دڵنیاشم شتێکی وەها لە ژیانو بەسەرهاتو خورەوشتی ئەم پیاوە نازدارە نازانن!

بۆیە پر بەدڵ حەزمکرد نەوەی نوێ بەو زاتە پایەدارە ئاشنابکەمەوە، بەکورتیو پوختی ئەم کەڵە پیاوە بناسێنم بەخوێنەرانی کورد زوبان، وەك وەفایەك بۆ ئەو پیاوە گەورەیە وە ببێتە سەرچاوەیەك بۆ ئەوانەی

1- کاتێ دەڵێم هەولێرییەکان مەبەستم پێی سەرجەم دانیشتوانە دێرینەکانی هەولێرە بە هەموو عەشیرەتو تیرەو زوبانو شێوەزارێك.
بە مانایەکی تر: گشت ئەوانەی لەشاری هەولێری شیرین لەدایك بوونە یا باوانیشیان لەگوندو ناوچەکانی دەوروبە بوو بوون. با وانەزاندرێت مەبەستم جیێکی تایبەتی شاری هەولێرە، بەداخەوە ئەو شۆرەتی (هەولێری)یە خەریکە لەلای کەسانێ قورخ دەکرێتو تەنها بەسەر خۆیان تاپۆی دەکەن!

ئارەزوویان لە زانینیی مێژووی هەولێرو کەڵەپیاوان هەیە، وە ببێتـە وەڵامێـك بـۆ ئەوکەسـانەی قـسەو قـسەرۆکی بـێ سـەرو بـەر لەسـەر موزەففـەرەددین دەکەن. ئەوەبوو بە سێ بەش بابەتێکم لەسەر ئەم زاتـە نووسـیو لـەگۆڤاری (زانایان)و هەندێ ماڵپەرو پەیجی سەرەکی شاری هەولێر لەتۆری کۆمەلآیەتی فەیـــسبووك بلأوکرایـــەوە، بـــرادەرانو مامۆســـتایان پێیـــان باشـــبوو پێداچـوونەوەیەکی بـۆ بکـەمو بیکەمـە نامیلکەیـەکی سـەربەخۆ، تـا گـشت خوێنـەرانی کـورد زوبـان لـەو بابەتـە ئاگـەداربنو لێـی سـودمەندبن، منـیش پێشنیارەکەم زۆر بەلاوە پەسەندبوو، پاش پاکنووسکردنی بەم شێوەیەی کە ئێـستا لـەبن دەسـتتانە ئامـادەمکرد، لەگەڵمـدابن بـۆ ئـەوەی لەدیـدی مێژوونووسانو زانایان ئـەم کەڵـە پیـاوە بناسـن، وە شـێوازی ئاهـەنگگێرانی مەولودو ئەحوالی شاری هەولێر لەو سەردەمە لەچەندین رووەوە بزانین.

براتـان
عبدالله فائق عبدالرحمن عـالآیی
١/ محرم /١٤٣٥ کۆچی
٢٢/گەلآرێزان/٢٧١٣کوردی
١٣/نوفمبر/ ٢٠١٣ زاینی
شاری هەولێر (أربیل)ی خۆشەویست

" ناو و کاتو شوێنی لەدایکبوونی"

موزەفەرەددین گۆگبوری[١] کوڕی میر (زین الدین ابی الحسن علی کچك) کوری بتگتگین، لە بیستو حەفتی مانگی موحەڕەم، ساڵی ٥٤٩ك ڕێکەوتی ١٣ی نیسانی ١١٥٤ز لەقەلآی موسڵ لەدایکبووە[٢]. باوکی دوای ماوەیەك ناردی بۆ شاری هەولێر تا لەژێر چاودێری (ئەتابەگ) (مجاهد الدین قایمان)دا، کە لە بری (زین الدین علی کچك) فەرمانرەوایی ئەو شارەی دەکرد، پەروەردە ببێت.

(زین الدین علی کچك) خۆیو خاوو خێزانو سامانو داراییەکەی لە هەولێر دانابوو[٣]. بەوەش (مجاهدالدین قایماز) بوو بە (ئەتابەگ) واتا بووە باوکێکی پەروەدەکاری موزەففەرەددین گۆگبریو براکانی[٤].

1- گوگبری: لەدوو وشەی تورکی پێك هاتوە (گۆگ) واتە شین، (بوری) واتە (گورگ) بەهەردووی مانای (شینە گورگ) دەبەخشێت (ابن خلکان، ٢٧٧/٣).

2- هەموو سەرچاوەکان وا دەڵێن، تەنها (الذهبي) دەڵێ: (لەقەلآکەی هەولێر لەدایك بووە).

3- الکامل في التاریخ ٣٣١/١١.

4- وفیات الاعیان ٢٧١/٣.

نازنـاوو شۆرەتەکانی

هەنـدێك لەمێژوونووسـان نـاوی (أبـو سـعید)یـان لـێ نـاوە[١]. سـوڵتان موزەففەرەددین نازناوو شۆرەتگەلێکی هەبووە، مێژوونووسان بـۆ رێزلێنـان و پێداهەڵدان چەندین نازناویان بـۆ دانـاوە، هەندێکیـشیان نازنـاوی گـەورەیی و پایەدارییەتیە پێی بەخشراوە، یاخود خۆی لەسـەر (دراو)ی ئەممارەتەکـەی و شوێنە مێژوویەکان دایناوە.

مێژوونووووسـی هاوسـەردەمی خـۆی (العمـاد الکاتـب الاصـفهاني) کـە لەزۆرینەی شەرەکانی خاچییەکان بەشـدار بـووە، سـوڵتان موزەففـەرەددینی لەم شەرانە دیتوە بە {(الأسد الغضنفر) واتە: بەچکە شێر} ناوی بـردووە[٢]. هەروەها (ابن شداد)و (المنذري) نازنـاوی (الأمـیر الأجـل الکبـیر)واتـە (مـیری رێزدارو گەورە)یان لێ ناوە[٣] هەرچی (ابـن الأثـیر)و (ابـن خلکـان)و کەسـانی تـرە، نازنـاوی (الملـك المعظـم) واتـە (پادشـای گـەورە)یـان لـێ نـاوە. ئـەو

1- ابن الشعار، لەدەستنوسی (عقود الجمان)و (المنذري)و (ابـن خلکـان) ٢٧٧/٣ ئـەم ناوەیـان لێناوە.

2- الفتح القسطي/ ص١٨٩.

3- النوادر السلطانیة ص١٨٩.

نازنـاوەی لەهـەموویان بڵاوتـر بـووە، لەسـەر ئـەو دراوانەشـی کـە لەهـەولێر دەردەچوون نووسرابوو (ملك الامراء مظفر الدنيا والدين گـۆگبری علـی) واتـە: (شای مـیران، ڕووسـوری دونیـا و قیامـەت گـۆگبری عـەلی)[1]. بـەڵام لەسـەر تاوێری سەر شەقڵەکەی کە بەرامبەر بەشاری مەککە نابوویـەوە نووسـیبووی (الامير الاصفهسلار الكبير حسام امير المؤمنين)[2]. وە لەسەر گۆمە ئاوەکـەی کـە لەسـاڵی (٥٩٤ك/١١٩٨ز) لەسـەر کێـوی عـەرەفات دروسـتی کردبـوو نووسرابوو (مظفرالدين كوكبري بن صاحب أربل سيف امير المؤمنين)[3].

1- وفيات الأعيان ،٣/٢٧٠

2- الاصفهسلار، واتە: سوپا سالار، الفاسي/ العقد الثمين ٧/١٠٠.

3- الفنون الإسلامية والوظائف علي الآثار العربية ،٢/٦٦٢.

چمکێك لە ژیان و خورەوشتی سوڵتان موزەففەرەددین

سوڵتان موزەففەرەددین زاتێکی دیندارو خانەدان و بەرەوشت بووە، زۆر بایەخی بە پایەداریی ئەممارەت نەداوە، کەسێکی سادەو خاکیی (متواضع)بووە، بێ ئەندازە حەزی لەچاکەو خێرخوازی کردووە.

(ابن خلکان) دەڵێت: (لە خێرخوازیدا شتگەلێکی زۆر سەیری لێ دەگێرنەوە، کە نەبیستراوە کەسی تر وەك ئەوی کردبێت، لەژیانیدا هیچ شتێك بەلایەوە وەك چاکەخوازی خۆشەویست نەبووە، هەموو بەیانیەك نانی بۆ هەژاران ئامادە دەکردو لەچەندین گەرەکی هەولێر بەسەریانی دابەشدەکرد)[1].

مێژوونووسان دەڵێن: جلوبەرگی زستانەو هاوینەی بەسەر کەم دەرامەتەکاندا دابەش دەکردو سەرەرای ئەمە پارەشی پێ دەدان، هەرکەسێکیش گەشتی بکردبا بە ئەندازەی پێداویستیی و دووری رێگاکەی خەرجیی و ئەرك و تێچوونی دەکێشا[2].

1- وفيات الاعيان ٢٧٢/٢ ، شذرات الذهب ١٣٨/٥.

2- القزويني، اثار البلاد، ص٢٩٠.

(ابن كثير) دەڵێ: (یەكێك بوو لەجوامێرە سەروەرو گەورەكان، میرێك بـوو لەمیرە خاوەن شكۆو پایەدارەكان)[١]. دەسـتی بـەڕووی هـیچ موحتاجێكـەوە نەدەنا، كەسی نائومێد نەدەكرد، نەخاسمە فەقێ‌و مەلاو فەرموودەخوانان[٢]. ئـەو خەسـڵەتانەی ئـەو هـەیبوون بەدەگمـەن لای كەسـێكی تـر (بەتایبـەت پادشاكان– ع) بەدی دەكران[٣].

كارێك لەو كارە خێرانەی كە دەیكرد ئەوەبوو، ساڵی دووجـاران شـاندی بـە پارەی زۆرەوە دەنارد بۆ شام بۆ قـەراغ دەریاكـان، لـۆ كڕینـەوەو ئـازادكردنی دیلە موسڵمانەكان لەدەستی خاچییەكان، هەندێكیشیان دوای ئازادبوونیـان بـۆ ژیان‌و گوزەران دەهاتنە شاری هەولێر، بـەڵام بەرلـەوە رەوانـەی گونـدی (بیـت النار)[٤] دەكران تا لەوێ جلكی شیاو لەبەربكەن‌و پێداویستی خۆیان وەربگـرن، ئینجـا بێنـە نـاو هـەولێر[٥]. ئەوانەشـیان كـە وڵاتـی خۆیـان بەباشـتر دەزانـی، خەرجی رێگاو پێداویستیان بۆ دابین دەكراو دەچوونەوە[٦].

1– البداية والنهاية،١٣٦/١٣.

2– وفيات الاعيان ٢٧٦/٣.

3– العسجد المسبوك ص٢٣٠.

4– بيت النار: ياقوت الحموي لە (معجم البلدان) ٥٢٢/١ دا دەڵێ: (گوندێكی گـەورەی هـەولێرە بەلای موسڵدا).

5– مرآة الزمان، ج٨/ص٦٨٢.

6– وفيات الاعيان ٢٧٣/٣.

سەبارەت بەو گوندە، زانای ئەندەلوسی (الفتح بن موسى بن حماد بن علی الاموی) کە لەو سەردەم هاتۆتە هـەولێر، شـارەکە بـە جەنـنـەت دەچـوێنێت، گونـدی (بیـت النـار)ی وەکـو پـردی صـیراطی بـەر لەجـەننت دەشـوبێهێنتو دەڵێ:

يا أربـــــلُ ما أنتِ الاّ جنةٌ	خُصَّت بـاكـــرمِ جيرةٍ وقرار
لو لَمْ تكوني جنة الدنيا لما	كـان الصراط اليك بيتَ النـارِ[١]

زانای بەناوبانگ (سبط ابن الجوزی) لەسەردەمی سوڵتان ژیاوەو بەخۆشی سەری لە(هەولێر)داوە، دەڵێت: (پارەو سامانی ئەم ئەممارەتە هـەمووی کـرا بەخێرو سەدەقە، تا موزەففـەرەددین گۆگبـوری هیـچی نـەما، ناچـار خـشڵو "مجەوهـەراتی " دەنـارد بـۆ دیمەشـق تـا لـەوێ بیفرۆشـنو پارەکـەی بکـەن بەسەرانەو دیلەکانی لە خاچییەکان پێ بکرنەوەو ئازادیان بکەن)[٢].

چونکە خاچییەکان بەبێ پارەو سەرانە دیلـەکانیان ئـازاد نـەدەکرد، دوای سەرژمێریش دەرکەوت کە ٦٠٠٠٠ شەست هەزار دیلی ژنو پیاوی بەپارە ئازاد

1- ابن الشعار- قلائد الجمان ٥/٣٠٠.

2- اثار البلاد ص٢٩٠.

کردووە[1]. –ابن شهبە– دەڵێ: سوڵتان موزەففەرەددین ساڵانە لەبودجەی ئەمارەتەکەی بری دووسەد هەزار دیناری بۆ ئەم کارە دابین کردبوو[2].

هەرچی خزمەتی حاجیانە ئەوا سوڵتان موزەففەر پشکی شێری بەردەکەوێت لەمێژوودا، بەپێی قسەکانی (ابن خلكان) هەموو ساڵێك (٥٠٠٠–٦٠٠٠) هەزار دیناری بۆ مەراسیمی حەج و حاجییان خەرج دەکرد[3]. بەڵام (سبط ابن الجوزي) بری پارەکە بە (١٠٠٠٠) دە هەزار دینار دەخەملێنێ[4]. وەساڵێ (٣٠٠٠٠) سی هەزار دیناریشی لەحەرەمەیندا سەرف دەکرد[5].

1– مراة الزمان ٦٨٢/٨، البداية والنهاية ١٣٧/١٣.

2– شذرات الذهب، ١٤٠/٥.

3– وفيات الاعيان ٢٧٣/٣.

4– مرآة الزمان، ابن الجوزي.

5– البداية والنهاية، ١٣٧/١٣.

لێبوردەیی ئایینی سوڵتان موزەففەرەددین

سوڵتان موزەففەرەددین بەچەشنی سولتان سەلاحەددین لەگەڵ ئەهلی کیتابی غەیەرە موحاریب زۆر نەرمو نیانو لێبوردەبوو، یەکێ لە ئاماژەو بەڵگەکانی تەساموحی سوڵتان پۆست دانە دەستی کەسایەتییەکی مەسیحییە –عیسى بن الفضل بن بشر بن عيسى بن مواهب، ناسراو بە (ابن البحري النصراني ٥٨١–٦٢٢هـ/ ١١٨٥–١٢٢٥م)– کە لەشاری موصل روویکردە هەولێرو سوڵتان چەندین پۆستی ئیداری پێبەخشیووە. ئەو کەسایەتییە مەسیحییە ئەدەب دۆستو شاعیریش بووە، ئەوەش نمونەی شیعرەکانییەتی:

ان غبت فلي روح بربعكم موقوفة بين اخلاص وأشواق
ان جفوتم فمالي عنكم عوض وان نسيتم فظني فيكم باقي

هەروەها:

على الهم انفقت شرح شبابي وفي النائبات رماني الزمان
وفي كل يوم حماي يباح ومالي يصاب ونفسي تهان
فيا رب قد طال وقع الاذى امالي نسيتم من صرف دهري أمان[1]

1– القلائد ٥/٥٨٠.

خانەی پێوەژن و پێشووناسەکان

یەك لەکارە هەرە مرۆڤییەکانی سولّتان، بنیاتنانی خانـەبوو بـۆ پێـوەژن و پێکەس و هەلّگیراوەکان، هۆوارس howort دەلّێ:

(لعل گوگبري كان أول حاكم مسلم اقام مثل هذه المؤسسات)[1].

دەشێت سولّتان گوگبری یەکەم فەرمانرەوای موسلّمان بێ کە ئـەو جـۆرە دامەزراوەییانەی بنیاتناوە.

1- Hiwirth.the Mongols_V.III.133

وەزارەت لە هەولێرو وەزیرەکانی سوڵتان موزەففەرەددین

وەزارەت لەسەردەمانی فەرمانرەوایی ئیسلامی دەتوانیین بڵێین دوو جۆربووینە، یەکییان موخەوەلبووە لە فەرمانکردنو دەسەڵاتی تەواوی هەبووە، ئەویترییان تەنها وەزیر و وەکیل دەبێت بۆ فەرمانی ئەمیرو تەنفیزکردنی بریارەکانی.

جا ئەگەر تەماشای وەزارەت لەهەولێر بکەین، بەروانین لە ماوە کورتییو دەستیگرکردنی خودی وەزیرەکان! دەزانین لەجۆری دووەم بووە[1].

لەوەزیرە هەرە دیارو بەناوبانگەکانی ئەو سەردەم، دەکرێت ئاماژە بە (ابن المستوفى) بکەین. –مبارك بن احمد بن موهوب ابوالبركات بن ابى الفتح المستوفى– کە (ابن الشعار) بەم شێوەیە ناویبردووە، وە بە وەزیرو هاوەڵ، زاناو وێژەوانو دەرراغو شاعیرو دانەر وەسفیکردووە: الوزير الصاحب، الكافي العالم، الاديب الحافظ، الكاتب النحوي الشاعر المصنف.

ئیبن شعار دەڵێ خۆشەویست بوو بە ساداتی عەلوی (ئەهل و بەیت)، ئەو خۆرو مانگی هەولێرە، دونیا هاوشێوەی وەکو وەی نەدیوە... چەندەها ستایش وەسفیتر[2].

1– قلائد الجمان مصدرا لدراسة.. ص٢٠.

2– القلائد، ج٦، ٢٣٦–٤٨–٦١.

هەروەها وەها باسی دەکات کە: لە زاناترینی خەڵکی بووە بە هەردوو زانستی مەعانیو بەیان.... وە ئاگایی لە مێژوو و ژیاننامەی پێشینەکانو، هونەری مسافەو کاروباری دیوان- اعلم هذا الزمان بعلمي المعاني والبيان، والاطلاع على التواريخ وسير المتقدمين... وما يتعلق بفن المسافة والاشغال الديوانية[1].

ابن المستوفی سەرەرای پیشەی وەزیریو کاروباری ئیداری خەریکی نووسینو لێکۆڵینەوەو شیعر هۆنینەوەش بووە، ئەمانەش نمونەی چەند کتێبو نووسراو دانراوەکانییەتی:

١- نباهة البلد الكامل ومن ورد علية من الاماثل، کە ناسراوە بە (تاريخ أربل)، پێناسو تاریفی ناودارو کەسایەتییە هەولێرییەکانی تێدایە، وە باسی ئەوانەشیکردووە کە سەرییان لەهەولێر داوە لە چینی فەرمانرەواو شاعیرو زاهیدو سۆفیو زاناو نووسەرەکان[2].

٢- الامثال والاضداد في سرقات الشعراء: باس لەحاڵەتی شیعر دزین دەکات، یان ئەو شیعرانەی کاریگەرییان دیارە بەسەر شیعری شاعیرەکی تر.

٣- صناعة البديع.

٤- کتبێکی تری لەسەر کتێبی (الانيس والجليس)ی معافی بن زكريا الدريری النهروانی.

1- القلائد، ج٦، ص٣٥-٦١.

2- خۆی ئەم کتێبە ٤ بەرگە، ٣ بەرگی تا ئێستا ونەو یەك بەرگی دیارە، کە (د.سامی خمیس الصقار) تەحقیقو دیراسەی کرد، لەساڵی ١٩٨٠ لەچاپخانەی (دار الشؤون الثقافیة)ی بغداد چاپکرا.

٥- حاجة الكاتب والشاعر: باسی پێویستییەكانی شیعرو هەندێ لە زانستی (عروض وقافیية) دەكات.
٦- المتع المؤنس: باسی شاعیرە ناودارەكانی سەرەتای دەوڵەتیی عەباسی دەكات، لە (بشار بن برد) دەست پێدەكات تا (موفق الدين الاربلی).
٧- اثبات المحصل من نسبة أبيات المفصل: باسی خاوەنی ئەو بەیتە شیعرانە دەكات كە (الزمخشری ٥٣٩ﻫ/١١٤٤م) لە كتێبە بەناوبانگەكەیدا (المفصل) ئیستشهادو بەڵگەی پێهێناوەتەوە.
مانــاو لایانــە شــاراوەكانی شــیعرەكان روندەكەتــەوە، پاشــان بەدرێــژی لەهەموو روویەكەوە لێیاندەكۆڵێتەوە، كتێبێكی بەنرخە.
٨- سر الصنع: بۆ وەزیر (ولی الدين محمود بن محمد بن فارس الحرانی) داناوە، باسو خواسی سەخیو بەخشندەكانی تێدایە.
٩- موجبات الصبوه وعزائم السلوه: باسو خواسی عیشقو ئەهلەكەی دەكات.
١٠- شرح شعر أبي الطيب المتنبي: د.خلف رشيد النعمان هەستاوە بە تەحقیقگردنی، لەنێوان ساڵانی ١٩٨٩-٢٠١١ چاپو بلاْوكراوەتەوە. دار الشؤون الثقافية العامةی بەغداد لە ١٠ بەرگ چاپیكردووە.
١١- شرح شعر ابي تمام. ١٢- كتاب الخيل.
١٣- جامع الأوراق. ١٤- قناعة الناظر وكفاية المحاضر.
١٥- مشارق الانوار ومطالع العذار.
وە چەند كتبێكی تر[1].

1- قلائد الجمان مصدراً لدراسة.. ص٢٢-٢٣-٢٤، كە لە القلائد ج٦ ص٤٠ وەریگرتووە.

"پرۆژەکانی سوڵتان موزەففەرەددین لە حەرەمەینی شەریفەین"

سوڵتان موزەففەرەددین دەستی چاکەکاریو خێرخوازیەکەی گەیشتبووە خاکی حیجاز، لەشاری مەککەی پیرۆز پرۆژەیەکی گەیاندنی ئاوی بۆ چیای عەرەفە سازداو گۆماوەکانی چاك کردەوەو گەلێ بیری لێدا[1]. هەردوو بیری (الزیادیة الکبری) و(الزیادیة الصغری) بەفەرمانی ئەو هەڵکەندران، بیری سێیەمیشی لێ دا، کە پێی دەڵێن (الشمردقیه)[2]. لەخوار مەککەشەوە لەساڵی (٦٠٤ك/١٢٠٧ز) بیرێکی ئاوەدان کردەوە، گوایە کاتی خۆی (میمون بن الحضرمي)ی برای (العلاء الحضرمي) یەمەنی، لەسەر رێگایەك لێیدابوو، بەرێگای (سبیل الست) بەناوبانگ بوو[3]. گەلێ بیری دیکەی لێ داوە، سەرەرای ئەوەی هەندێکی نۆژەنکردنەوە لەپاشان وشکبوون[4].

کارێکی تری ئەوەبوو لەسەر (عەرەفە) سێ قوتگە (أعلام)ی دروستکرد مێژوونووس (الفاسی المکی) دەڵێت: دوانیانم دیتوە، بەڵام سێیەمیان کە بە

1- مراة الزمان ٦٨٢/٨.

2- سفاء الغرام، ٣٤٥/١.

3- (الست) واتە (خانم) مەبەست خوشکی (الملك الناصر حسن) سەرداری میسرە، بروانە (العقود الثمین) لاپەرە ١٠١.

4- سفاء الغرام، ٣٤٥/١.

رووکاری (المغمس)ەکە دانرابووەوە ئەوەیان رووخاوەو کەوتووە[1]. ئەو مێژوونووسە لەو شوێنەدا گاشە بەردێکی دیتووە لەسەری نووسراوە (میر سوپا سالاری گەورە موزەففەرەددینی کوڕی زین الدین سەرداری هەولێر، حسام أمير المؤنين فەرمانیدا ئەم سێ قوتکەیە لەنێوان کۆتایی خاکی عەرەفەو دۆڵی عەرەفەدا دروست بکرێت) بەروای دروستکردنیشی نووسراوە: شەعبانیساڵی ٦٠٥ك/١٢٠٨ز، هەروا دوو قوتکەی تریشی چاك کردووەتەوە کە پێشتر لەساڵی ٦١٦ك/١٢١٩ز وەك شەقڵی سنووری دیوی مەککەی حەرەم دروست کرابوون[2].

نووسەری گەورە (محمد کورد علی) لەنووسراوەکانیدا جێگەو پێگەیەکی تایبەتی بە موزەففەرەددین گۆگبری بەخشیوەو بەیەکەم خێرخوازو چاکەکاری دادەنێ و دەڵێت: (موزەففەرەددین گۆگبری سەرداری هەولێر یەکێکە لەمەلیکە خێرخوازو کارسازەکان، ئیشی چاك و کاری خێری زۆری داهێناوەو، ئەو دەزگاو کارگانەی ئەو سازی دەدان، لەگەڵی رووەوە، لەکارخانەکانی رۆژئاوای ئەو سەردەمە دەچن)[3].

1- (المغمس) جێگایەکە لەلایەکی حەرەمەوە، مەیدانی ئەو فیلەبووە کە کاتی خۆی (أبرهە) هێنابووی، بۆ رووخاندنی کەعبە، اخبار مکە ج١/ص١٤٣.

2- العقد الثمین، ٧/١٠٠.

3- محمد علي، الإسلام والحضارة، ج١/ ص٣٢٧.

خاکگەرایی (تواضع)ی سوڵتان موزەففەرەددین

گرنگترین رەوشتو خەسڵەت کە پێویستە لەکەسی فەرمانرەواو زانا (الامراء والعلماء) هەبێت، خاکگەراییو بێ فیزییو تەکەبوورە، چەندین زانای فرەزانا (العلامة) وە فەرمانرەوای دەسەڵات فراوان بەهۆی لوتبەرزییەوە تێکەوتونو لەناوچون، بۆ نمونە ئیبلیس لەزانا هەرەگەورەکانە بەڵام بەهۆی لوتبەرزییەوە کەوتە بەر نەفرەتی خوای پەروەدگار، هەروا قارون لە دەوڵەمەندو دەسەڵاتدارە بێ وێنەکان بوو ئەویش بەهۆی لوتبەرزییەکەیەوە کەوتە ژێر نەفرەتی خوا.

هەر فەرمانرەواو لێپسراوێك خاکیو بێ فیز بێتو تێکەڵ بەکۆمەڵگا بێت ئەوا خۆشەویست دەبێت لای خەڵکەکەی، جا سوڵتان موزەففەرەددین بێ ئەندازە بێ فیزو کەسێکی خاکیی بووە، زۆر تێکەڵاوی هەژاران بووە، هیچ بایەخی بە جلوبەرگی خۆی نەداوە، مێژوونووسانیش هۆکاری ئەم رەوشتە جوانانەی بۆ پەروەردە دینیەکەی بنەماڵەکەیان دەگەرێننەوە، هەم بەهۆی تێکەڵاوی لەگەڵ زاهیدو صۆفیەکان.

دەگێرنەوە دەڵێن: موزەففەرەددین هەندە خاکی بووە، هەر جلوبەرگی بۆ میرو فەرمانرەوایان گونجاوبێت ئەو نەیپۆشیوە، کامە جل زبر بووە ئـەوییانی پۆشیوە، رۆژێکیان (ربیعە خاتون)ی هاوسەری داوای لیٚ دەکات جلێکی نەرم لەبەربکاتو ئەوەندە ئـازاری خـۆی نـەدات، لـەوەلآمی ئـەم داوایەیـدا دەڵـیٚ: کامیان چاکترەو جەزای زیاترە، بەرگێکی بایی دە پەنجایی لەبـەر بکـەم یـان جلێك بایی پێنج پەنجایی لەبەر بکەمو پێنج پەنجەیەکەی تر بـدەم بەهـەژارو داماوێك[1].

1– مرآة الزمان، ج٢ ص٦٨٢.

"سوڵتان موزەففەرەددین و تصوف و عیرفان"

ئـەو مـیرە لـەخواترس و کـەم وێنەیـە، ژیـان و گـوزەرانی وەك دێوانـەو دەروێشان بووە، بەردەوام هامۆشۆی ئەهلی دڵ و عیرفـانی دەکـرد، تەنانـەت مێژوونووسان باس لەوەدەکەن کە سوڵتان موزەففەرەددین بەخۆی بەشداری کۆڕو بازنەی زکرەکانیانی دەکرد[1]. زۆر بروادار بوو بە تـصوف و سـۆفیگەری (بێگومان سۆفیگەری راستەقینە نەك شوێندراو!). یەکێك لەو شـێخانەی کـە زۆر رێزی لـێ دەنـا (الـشیخ ابـو حامـد الکرمـانی) بـوو، کـە بـە (أوحدالـدین) نـاوداربوو، ئـەم شـێخە سـەری لەهـەولێرداو کۆمـەڵێ دەروێـشی عەجـەمی لەگەڵدابوون، هەموویان بوونە میـوانی سـوڵتان، پاشـان هـەموویانی نـارد بـۆ حەج[2]. ئەم زاتە وەرع و زوهدی بەسەردا زاڵ بووە، هەندە لـەخواترس بـووە نەیهێشتووە شتی خراپ بهێندرێتە ناو ئەمارەتەکەی[3].

(الغسانی) دەڵێت: رێگای بەکەس نەداوە مەی (الخمر) بـۆ نـاو وڵاتەکـەی بهێنێ، وە ئارەقخۆری دارکاریی و تەمبێ دەکرد[4].

ئەم زاتە لەکانیاوی بێ خەوشی تـصوفی "راسـتەقینە" نۆشـیبوو بۆیـە تـا وەفاتی فەرموو خۆشەویستی بۆیان هەبوو و پـشتگیریی مـاددی و مەعنـەوی دەکردن، ئەوانیش بەردەوام نزای خەیرییان بۆ دەکرد.

1- وفیات الاعیان ٣/٢٧٣.

2- عقود الزمان، ج٧.

3- وفیات الاعیان ٣/٢٧٣.

4- العسجد المسبوك، ص٢٣٠.

سوڵتان موزەففەرەددینی موجاهیدو جوامێر

(ابن خلكان) باس لە جوامێریو پێگەی سولتان موزەففەرەددین دەكات لەشەرە گەورەكە (حطين) دەڵێت: (موزەففەرەددین كوكبری لەجێگای ترسناكی وا خۆی راگرت كەسی تر لەوێدا خۆی رانەدەگرت، ناوبانگیشی هێندە بڵاوە درێژەپێدانی ناوێت، ئەگەر هیچی تری نەكردبێت ئەو قارەمانییەتەی (حطين)ی بەسە، لەم شەرەدا لەشكری موسڵمانان شكا، بەلام كە دیتیان وا (تقی الدين عمر)ی برازای سەلاحەددینی ئەیوبیو (موزەففەرەددین گۆگبری) هەردووكیان پێشیان لە خاچییەكان گرتووەو كۆڵیان نەداوەو جوامێرانە شەردەكەن، ئەوانیش هەموویان گەرانەوە بۆ نێو گۆرەپانی شەرەكەو خاچییەكان تێكشكاند[1].

(القزويني)یش دەڵێت: (موزەففەرەددین گوگبری میرێكی ئازاو جوامێرو بەهیممەت بوو، گەلێ دكری بەفەڕەنگ كردووە، خەڵك دەیگێرنەوەو باسیان

1- وفيات الاعيان، ٣/٢٧١.

دەکەن[1]. –المنذري–یش دەڵێت: (موزەففەرەددین گۆگبوری لەکوشتاری دوژمنی سەر کەناراوەکانی (الشافعی)یدا هەڵوێستی ئازایانەی بەرچاوبوو[2].

(ابن الفوطي)یش باسی ئازایەتیی کردووەو دەڵێت: پیاوێکی ئازاو بەهەڵمەت بوو. فەرمانی دەڕۆیشتو لەگرتنی ولآتاندا خێری لێ دەکەوتەوە[3].

بەڵێ خوێنەرانی سەنگین، ئەم سوڵتانە پایەدارە دیندارە، زۆر قارەمانو جوامێر بووە لەشەڕەکاندا، موجاهیدو غازیەکی پاڵەوان بووە، میرێك نەبووە خۆی لەسەر جێگای نەرمو گەرم پاڵبداتەوەو دارودەستەکەشی رەوانەی شەر بکات، بەڵکو خۆی لەگەڵیان لەشەرەکان بەشداربووە، وە زولمو دەستدرێژی لەکەس قبوڵ نەکردووە چ لەهەولێر بێت چ لەدەرەوەی ئەممارەتەکەی، ئەو کە زاوای صلاح الدین ئەیووبی بوو، لەگشت شەڕو غەزاکان لەگەڵیدابووەو سوارچاکی سەرەکی سوپاکەی بووە.

1– القزويني، آثار البلاد، ص٢٩٠.

2– المنذري، التكملة ١٤٤/٧.

3– تلخيص مجمع الادب ج٥/ ص٥٨٠.

خوێندەواریو بایەخدانی بە زانستو ڕۆشنبیری

سوڵتان موزەففەرەددین زۆر بایەخی بە خوێندەواریو زانستو زانیاری داوە. ڕێزدارتین چین بەلایەوە زاناو نووسەرو ئەدیبەکان بووە، بەخۆشی زۆر حەزی بە زانست دەکرد، بەردەوام خەریکبووە بەفێربوونی، پەرتووکی (المسند في الحديث)ی لەڕێگای (ابو علي حنبل بن عبدالله الرصافي)و کەسانی دیکەش خوێندبوو[1].

سوڵتان موزەففەرەددین مەیلی بۆ زانستی (مێژوو) هەبوو، (ابن خلكان) دەڵێت:

(موزەففەرەددین گوگبری هەندێ بابەتی مێژوویی ئەزبەربوو، زۆرجاران دەیگێڕایەوە)[2]. کاتێکیش زاناو شاعیرو ئەدیبی لێهاتوو (ابن دحيە)[3] پەرتوکێکی[4] بۆ یادی مەولود نەبەویی نووسی، سوڵتان موزەففەرەددین خەڵاتی کرد.

1- مراة الزمان ٥٣٧/٨.

2- وفيات الاعيان ٢٧٦/٣.

3- ناوی تەواوی (عمر بن الحسين بن على بن محمد) دەگەڕێنەوە سەر (ابن دحية بن خليفة الكلبي) کە یەکێکبوو لە هاوەڵانی حەزرەت صلى الله عليه ولە وسلم.لەساڵی ٥٤٤ھ/١١٤٩م لە ئەندەلوس لەدایکبووە، لە ٦٣٣ھ/١٢٣٦م لە مصر وەفاتیکردووە.

4- ناوی پەرتووکەکە (التنوير في مولد السراج المنير).

ئاهەنگی یادی لەدایکبوونی پێغەمبەری خوا (دروودی خودای لەسەربێ)

سولّتان موزەففەرەددین سەرەرای ئەو دینداریو چاکەخوازییەی کە باسمانکرد ناسراوبوو بەوەی کە زۆر پێغەمبەری خوای خۆشویسترە، خۆشەویستیەك رەگی وا لەناخی داکوتابوو هەر بەهۆیەوە یادی لەدایکبوونی حەزرەتی هێنایە کایەوە. لەهەولێرەوە ئەم ئاهەنگ گێرانە بەدونیا بڵاوبویەوە، شانازییەکی بێ وێنەی لەمێژووی ئاینداریی هەولێرییەکان تۆمارکرد.

(ابن الشعار) دەڵێت: (موزەففەرەددین شتێکی ئەوتۆی داهێنا، نە میرەکانی ئێستاو نە خەلیفەکانی پێشتر نەیاندەزانیو نەیانکردبوو، پیرۆزباییو ئاهەنگ گێران حورمەتێك بوو لە پێغەمبەری خوا(d))[1].

بەر لەو کەس بەو شێوە رێکخراوو بەرچاوە ئەم یادەی نەکردۆتەوە[2].

دوو مانگ بەر لەهاتنی رۆژی مەولود، موزەففەرەددین گوگبری هەموو شتێکی ئامادە دەکرد، بەپێش خەڵکەکە دەکەوتو لەگەڵ کارگەرەکاندا کەپرو گومەزێکی زۆری لەتەختە دروست دەکردو بەخیوەت (سراد)ی گەورە بانی حەوشەو گۆرەپانەکانی دەگرتو چین چین دایدەمەزراند، جاری وادەبوو دەگەیشتە بیست

1- العقود الجمان ١٥٦/٥.

2- العمري، منهل الاولياء ومشرب الأوصياء من سادات الموصل الحدباء، ج٢/ص٣٢.

گومەز، جگە لەمەش لە گۆڕەپانە گەورەکەی[1] نزیك قەلآت، دەوار گـەلێکی زۆری بۆ ئەو میوانانەش هەڵدەدا کە لەوڵاتانی نزیکی وەك بەغداو موسڵو وڵاتی فـارسو شنگالو (نصیبین)و جەزیرە بەو بۆنەیەوە ڕوویان لەهەولێر دەکرد.

ئەو شاندو میوانانە، زۆرتر مەلاو سۆفیو وتارخوێنو قورئان خوێنو مەولود خوێنو شاعیران بوون[2].

بەو شێوەیەی ئەم یادە لەپەرتوکە مێژوویـەکان باسـکراوە، بابـای خوێنـەر سەرسام دەبێت بەوکاتی هەولێر، لەم سەردەمەمان دەبینی فیستیڤاڵی گـەورە لەنێو شارەکانی رۆژئاوا ڕێك دەخرێتو بۆ ماوەی چەند هەفتەیەك لەنێو شـاردا خەریکی نمایش دەبن، سوڵتان موزەففەرەددین لـەکاتی خۆیـدا لەهـەولێر ئـەم جۆرە فیستیڤالآنەی هێناوەتە کایەوە. ئـەم ماوەیـە کـەمێکیان نـەبێت ئـەگینا زۆرینەی دانیشتوانی هەولێر بەشدار ئەبوون نەدەچوونە سەر ئیشو کاریان.

سـوڵتان موزەففـەرەددین، هـەموو رۆژێـك دوای نوێـژی عەسـر، لەقـەلآت دەهاتە خوارو سەیری ئەو نمایشە جوانانەی دەکـردو گـوێی لـە گۆرانییـەکان رادەگرت، بەشەویش دەچووە خانەقاو لـەوێ گـوێی لەمـەولود رادەگـرت، بـۆ سبەینێ بەیانییەکەی دوای نوێـژی بـەیانی دەچـووە راوکـردن، پـێش نوێـژی نیوەڕۆ دەگەرایەوەو سەردەکەوتەوە سەر قەلآت، لەسەرەتای مانگی (صـفر)

1- ئەو گۆڕەپانە کـەوتبووە تێـوان قەیـسەریو خانـەقاو دەرکـە گەورەکـەی قـەلآتێ (لەسـەر قسەی ابن خلکان). دەشـڵێ: گومـەزەکان بـەڕیز هـەر لـەدەرگای قەلآتـەوە دەیگرتـەوە تـا دەرگای خانەقا کە کەوتبووە تەنیشتی گۆڕەپانەکە. (وفات الأعیان ٢/٢٧٥).

2- ابن خلکان ٣/٢٧٣.

تا سەرەتای (ربیع الأول)ی بەم شێوەیە بەسەر دەبرد، تا شەوی مەولود دەهات، ئیدی لەوشەوەدا ئاهەنگەکە هەند گەرم دەبوو دەهاتە جۆش، پاشان نوێژی مەغریبی لەقەڵات دەکردو دادەبەزییەوە بەدەستو پێوەندێکی تایبەتی بێ وێنە بەرەو خانەقا دەکەوتە رێو بەکۆمەڵێ مۆم بەدەست دەور دەدرا، دوو مۆم یان چوار مۆمی گەورەش هەریەکەیان هێستر سوارێك رایدەگرت. بۆ رۆژی مەولودەکەش، هەر لەبەیانی زووەوە، دیاریو خەڵاتی بوخچە پێچراو، هەریەکەو بەدەستی دەروێش (سۆفی) یەکەوە، لەقەڵاتەوە بەریز دادەبەزیو بەرەو خانەقا رێچکەیان دەبەست، لەخانەقا سەرانو گەورە پیاوانی شارەکە خربوبونەوەو کورسیەك بۆ وەعزخوان، بەبەرزییەکەوە دانرابوو، کەژاوەیەکی تەختەی بەپەنجەرەش دامەزرابوو، موزەففەرەددین گوگبری لەسەری دادەنیشتو لە پەنجەرەکانەوە بەهەموو لایەکدا دەیروانیو سەیری حەشاماتەکەی دەکردو سەرپەرشتی نمایشی سەربازیی دەکرد کە بەو بۆنەیەوە تا درەنگانێکی عەسر بەردەوام دەبوو. بەکۆتایی ئەو رێورەسمەش ئیدی هەموویان بەجارێ دەچوون بۆ نانخواردن، پاشان بۆ گوێگرتن لەوتارە گەورەکە، دووبارە کۆدەبونەوە کە بەدرێژایی ئەو شەوە تا سپێدەی بەیان درێژەی دەکێشا[1].

ئەم وتارە بەباسو خواسی رەوشتو ئاکاری خۆشەویست(d) دەستی پێدەکرد، بەخوێندنەوەی بەسەرهاتی (المعراج) تەواو دەبوو.

1- مرآة الزمان ٨/٦٨١.

(ابو الخطاب عمر بن الحسن)ی ناسراو بە (ابن دحیە البلنسی) لەساڵی (٦٠٤ك/١٢٠٧ز)دا کە لەهەولێر بوو، لەودەمەدا کتێبێکی دانا بەناوی (کتاب التنویر في مولد السراج المنیر)و بەدیاری پێشکەشی کرد بە سوڵتان موزەففەرەددینی گۆکبری، بۆ ئەوەی بەم بۆنەیەوە دڵی خۆش بکات، (ابن دحیە) کتێبەکەی خۆی لەبەردەم سوڵتان خوێندەوە، ئەویش هەندەی پێ خۆشبوو هەزار دیناری خەڵات کرد[1]. (ابن الشعار) دەڵێت: (من یەکێ بووم لەوانەی کە گوێم لێبوو کتێبەکە بۆ مەلیکی گەورە، موزەففەرەددینی گۆکبری دەخوێنرایەوە)، (ابن خلکان)یش دەڵێت: (لە –جمادي الآخرة–ی ساڵی ٥٢٥ك لەهەولێر، لەشەش ئەنجومەنو کۆبونەوەدا گوێمان لەم کتێبە گرتووە[2].

مێژوونووسان بەدرێژی باسی هەموو جۆرە خۆراکێکیان کردووە کە لەو ئاهەنگانەدا دەخرانە پێش خەڵك، دەڵێن ئاژەڵێکی زۆر لە (مەڕو گاو حوشترو ئەسپی قشلمش) دیتراوە، هەروەها خوانەکە پێنج هەزار سەر ئاژەڵو دەهەزار مریشکی برژاوی لەسەر بووە، سەد هەزار سینیو، سی هەزار دەفری پر لەحەلوای لەسەر ریزکراو[3]. لە رۆژی مەولود دوو خوان (سفرە)ی گەورە رادەخران، یەك لە گۆرەپانەك بۆ خەڵکی رەشۆکی، نان و پێخۆرێکی زۆری لەژمارە بەدەری لەسەر ریز دەکرا، سفرەی دووەم، لە خەنەقا بۆ

1- ابن خلکان ١٧٢/٣.

2- البداية والنهاية ١٣٧/١٣.

3- مراة الزمان ٦٨١/٨.

حەشاماتەکەی ئەویٚ ڕادەخرا[1].

ئاهەنگەکەش بەخەڵاتکردنی مەلاو وەعزخوانو قورئانخوێنو شاعیران کۆتایی دەهات، بەتایبەتیش خەڵاتکردنی ئەو کەسانەی لەدەرەوەی وڵات دەهاتن.

بەڵیٚ خوێنەرانی سەنگین، هەرچەند وەصفی ئەو یادکرنەوەیە بنووسین کۆتایی نایەت، ئەم سوڵتانە دڵسۆزو دیندارو عاشقەی حەزرەتی محمد(d) هەرچی ماڵو سەروەتی هەبووە ساڵانە لەپێناو خۆشەویستیی خۆشەویست(d) خەرجی کردوەو هەژارانی پیٚ دڵخۆشکردووە، زۆر هونەرە سەرکردەیەکی وا، خاوەن سەروەتو دەسەڵاتێکی بیٚ وێنە، جۆرە ڕەفتارگەلێکی وای لیٚ بەدی بکرێت، کە بەڵگەن لەسەر لوتکەی لەخواترسیو خۆنەویستی ئەم زاتە بەرزە، هەولێر لەم مانگەدا بەدارو بەردو باڵندەکانیان سەمایان بوو لەگەڵ ئیقاعیو ئاوازو سەدای مەدیحەو صەڵاوات لەسەر پێغەمبەر(d)، وەك (ابن الحاج) لە (مدخل) دەفەرموێت ئەم ئاهەنگە سێیەم جەژنی موسڵمانانە، ئەوکاتو ئێستاشی لەگەڵ دابێت، هەولێرییەکان بە جەژنەی دادەنێنو هەموو ساڵێك بەپەرۆشەوە لە چاوەروانی ئەم رۆژەدانو لەسەرەتاش ئامارژەم بەولایەنە کرد، خودا یاربیٚ تا هەولێر مابیٚ ئەو دابونەریتە جوانو لەدلا خۆشەویستە هەر دەمێنیٚ، ئەوەشی پێی رازینیە دەتوانێت نەیکات لیٚ بۆی نییە ریٚ لەخەڵکی بگرێت!

1- ابن خلكان ٣/٢٧٥.

وەفاتکردنی و شوێنی مەرقەدی سوڵتان موزەففەرەددین

سـولْتان موزەففـەرەددینی هـەولێر، لەبـەرواری (١٨)ی رەمـەزانی سـالْی (٦٣٠ك/١٢٣٣ز) لەماڵەکەی خۆیدا کـە کـەوتبووە دەورووبـەری شـار، کۆچـی دوایی کرد، تەرمەکەیان بردە قەلاو لـەوێ بـە ئەمانـەت بـەخاکیان سـپارد تـا وادەی حەج چونکە پێـشتر رایـسپاردبوو لـەو گۆرەدا بینێـژن کـە لـە چـیای (عەرەفە) بۆ خۆی ئامادە کردبوو. بۆ سالْی نوێ کە حاجیان بۆ حەج کەوتنە رێ، قەبرەکەیان هەڵدایەوەو تەرمەکـەیان دەرهێنـاو لەگـەڵ خۆیـان بردیـان، بەلاَم لەو رێگا بیابانە هاتو نەهاتە، ئاوییان لێ براو ماندوو بوون، ئـەو سـاڵە حەجیان بۆ نـەکرا، ناچـار لـە رێگـەی شـاری (لینـە)وە، خۆیـانو بەتـەرمەکـە گەرانەوەو بە باشتریان زانـی لەسـەر رێگـای سـەختی (کوفـە) لـە (نەجـەف) لـەنزیك مەشـهەدی ئـەمیری ئیمانـداران (عـەلی کـوری ئـەبوتالیت) (C)، بینێژن[1]. هەرچی (ابن العبدی)یە دەڵێ: لەشاری مەککە نێژراوە[2].

1– مرآة الزمان ٥٨٣/٨، ابن خلكان ٢٧٥/٣، البداية والنهاية ١٣٧/١٣.

2– ابن العبدي: تأريخ مختصر الدول ص٤٩.

سەبارەت بە مەرقەدەکەی ئێستای هەولێر

ئەو مەرقەدەی ئێستاکە لەهەولێر هەیە، کەوتۆتە شەقامی موزەففەرییە بەرامبەر پارێزگای هەولێرو، خەڵکی زیارەتی ئەکەن، بەبۆچونی لێکۆڵەرەوان و مێژوونووسان ئەمە گۆری ئەو نییە! بەڵکو دەڵێن گۆری باوکیەتی (زین الدین علی گچك)، ئایا مەرقەدی راستەقینەی لەکێندەرەو کامە هەوە!! ئەوا ڕا جیایی زۆری تێدایە بەپێی قسەی (ابن کثیرو ابن خلکان) بێ لە نزیك مشهدی ئیمام علی نێژراوە، بە قسەی ابن العبدي بێ لە مەککە نێژراوە!.

سەبارەت بەو مەرقەدەی ئێستاکێ لەناوەڕاستی شار لەبەرامبەر پارێزگایەو شەقامەکەش هەر بە موزەففەرییە ناسرایە، هەندێ لە لێکۆڵەران دەڵێن ڕێی تێ دەچێت مەرقەدی بابی بێت، د.محسن حمد حسین دەڵێ: باوکی لە هەولێر مردووەو لەهەولێریش نێژراوە! وەك ابن خلکان باسیکردیە ٢٧٠/٣.

هەرچی لێکۆڵەر (عباس العزاوي)یە ئەو گۆرەی هەولێر بە مەرقەدی سوڵتان دادەنێتو پێی وایە هی ئەوە (مقال: ال بگتگین، مظفرالدین گوگبوری، مجلة المجمع العلمي العربي– دمشق، مجلد ٢٢ لسنة ١٩٤٧ ص١٤٢).

ئەوەی دەمەوێت ئاماژەی پێکەم: لە هەندێ پیاوی بە تەمەنو شارەزا لـە مەرقەدەکانی هەولێرم بیستیە کە چاکی بن عەردی (ئەوەی پـاڵ شـارەوانی، مەرقــەدی ســوڵتان موزەففەرەددینــە، ئــەوەش ڕێــی تــێ دەچــێ چــونکێ تائیـستاکێ ئـەو مەرقـەدەش یـەکلایی نەبوویتـەوە! بەڕاسـتی زۆرم بـەلاوە عەنتیکەیـە کـە دەڵـێن لـەڕێگای حـەج تەرمەکـەیان ناشـتووەو بـەجێیان هێشتووە، ئاخر سـوڵتان کەسـێکی ئاسـایی نـەبووەو خەڵکەکـەش خۆشـیان ویـستووە، یـانی مـەردێك نـەبووە تەرمەکـەی بهێنێتـەوە لەشـارەکەی خـۆی بێنێژێت؟!

من پێم وایە لەنێوان ئەم دوو مەرقەدە: چاکی بـن عـەردیو مەرقەدەکـەی لای پارێزگا دەبێ یەکێکان هی سوڵتان بـێ، کـە د.محـسین دەڵـێ ئـەوە هـی باوکیەتی ئەویش بەڵگەیەکی بەهێزو دڵنیاکەرەوەی بەدەست نییە!

وەکـو باسیـشمانکردنووسەرو لێکۆڵـەر (العـزاوي) پێـی وابـووە کـە ئـەو مەقامەی لای پارێزگا مەرقەدەکەی سوڵتانە.

ئەو بابەتە ئیجتیهادی زۆری لەسەر کراوە دەکرێت دەرگاکە والآ بکرێت تـا توێژینەوەو کۆششی زیاتری لەسەر بکرێت، بەس ئەوەی من بۆی دەچم و دڵم ئاوی لێ دەخواتەوە: مەرقەدی سوڵتان لە هەولێر نە لای ئیمام علی!!!

کۆتـایی

ابن خلكان دەڵێت ئەگەر باسو خواسی سوڵتان موزەففەرەددین بەتەواوی بگێرینــەوە پێویــستی بــەكتێبیكی ســەربەخۆ هەیــە، بۆیــە ئێمــەش بــە نووســـراوێكی بـــچوكی لـــەم جـــۆرە نـــاتوانین مـــاف تـــەواو بـــە ســـوڵتان موزەففـەرەددین ی پایـەدار بـدەین، ئـەوەی ئـەو كردوویـەتی هیـچی كـەمتر نەبووە لە عومـەری كـوری عبـدالعزیز ئەگـەر زۆرتـریش نـەبوبێت، ئاسـەوار و كاریگەی ئەم زاتە تا ئەم سەردەمەش بەسەر هەولێرییـەكان مـاوە، لەهـەموو جیهان هـەولێر بـە خۆشەویـستی حـەزرەت(d) ناسـراوە، هیـوادارم خەڵكـە دڵسۆزەكەی ئەم شارە لەمانگی مەولود دا، لەسەر شێواز و دەسـتوری بـابو باپیرانییان شار برازێننەوە، بەهەر شـێوەیەك بێـت خۆشەویـستی خۆیـان بـۆ خۆشەویست(d) دەرببڕن، لایـەنی دەسـەڵاتیش بەتایبـەت پارێزگـاری شـار حەق وایە پاش خوێندنەوەی ئەم پەراوەو زانیینیـان بـە كارەكـانی سـوڵتانی هەولێر لە مانگی مەولود دا قـۆڵی مەردایـەتی لـێ هەڵكـەنو، حـەقی تـەواوی ماددیو ئیعلامی پێ بدەن، وەكو سەردەمی سـوڵتان موزەففـەرەددین بـا لـە هەولێر گەورەترین كۆنفراسو مەراسیم بۆ یادی مـەولود نەبـەوی سـازبكرێت، لەهـــەموو ولاّتـــانی جیهـــان خـــەڵكی پەیوەســـت داوەتبكرێـــتو، پێـــشبركێی هۆنراوەو پەخشانو سیرەتو توێژینەوەی زانستو كاری هونەری پەیوەسـت بەم یادە ئەنجام بدرێت، ئەم یادە رەسەنو تایبەتە بـەم شـارەو خەڵكەكـەی نەك (كرێسمس)و ئەوانی تر! ! !

ئەمە پوختەیەك بوو لە ژیانو بەسەرهاتی ئەم کەڵە پیاوە خۆشەویستە، باسێکی کورت بوو لەحاڵی شاری هەولێر لەمانگی مەولودی پیرۆز، بەرەکەتی حەزرەتی پێغەمبەر(d) بەردەوام لەهەولێر هەبووەو تا ئەم یادو خۆشەویستیەی دانیشتوانی مابێت بۆ حەزرەت دەمێنێت، جگە لەم مانگە، هەر یازدە مانگەکەی دی لەشاری هەولێر هەموو دووشەممەو پێنجشەممەیەك مەولود هەیە، ئەو پەراوە دەچێتە مێژووە، هەر بۆ مێژووش دەڵێم، ئێستاکە کە ساڵی ١٤٣٥ کۆچییە بەردەوام مەولود دەخوێندریتەوە، بەتایبەت لە تەکیەو خانەقاکان، کەبەردەوام خۆشەویستانی رسول الله تیایدا خردەبنەوە هەروەك زەمانی سوڵتان موزەففەرەددین وایە، لایەنی کەم هەفتەی جارێك مولودی رسول الله دەخوێندریتەوەو، دەیان هۆنراوەو شیعری کوردیو عربیو فارسیو تورکی لەستایشی حەزرەتو عشقی حەقیقیو مەجازی بە ئاوازو مەقامە جۆراوجۆرەکان دەخوێندرێتەوە، بەندەش یەکێکە لەوانەی کە دەنگو سەدای قەصیدەی بوردە (مولای صل وسلم..) لەم شارە نابرێتەوەو کۆتایی نایەت، بەپشتیوانی خوا و بەرەکەتی رسول الله(d).

نووسیویەتی

عەبدوڵڵا فایەق عالأیی

زستانی ٢٠١٤

بەڕێوەبەری ناوەندی مەعریفەو عیرفان- هەولێر

سەرچاوەکان

١- وفيات الأعيان- إبن الخلكان.

٢- البداية والنهاية- ابن الكثير.

٣- الكامل في التاريخ- ابن الأثير.

٤- شذرات الذهب- الذهبي.

٥- معجم البلدان- ياقوت الحموي.

٦-مرآة الزمان- سبط ابن الجوزي.

٧- آثار البلاد- القزويني.

٨ أربيل في عهد الاتابكي- د.محسن محمد.

٩- قلائد الجمان مصدراً لدراسة جوانب تاريخ أربيل والكرد- د.محسن محمد.

١٠- امارة أربل في العصر العباسي ومؤرخها ابن المستوفي- د.سامي الصقار.

ئەم سێیەی کۆتایی سەرچاوەی سەرەکینە.

پەراوێزەکان

١. گـوگبری: لـەدوو وشـەی تـورکی پێـك هـاتوه (گـۆگ) واتـە شـین، (بـوری) واتـە (گـورگ) بەهەردووی مانای (شینە گورگ)دەبەخشێت (ابن خلکان، ٢٧٧/٣).

٢. هەموو سەرچاوەکان وا دەڵێن تەنها (الذهبي) دەڵێ: (لەقەڵاکەی هەولێر لەدایك بووە) تأريخ الاسلام.

٣. الكامل فى التاريخ ٣٣١/١١.

٤. وفيات الأعيان ٢٧١/٣.

٥. ابن الشعار، لەدەستنوسی (عقود الجمان)و (المنذري)و (ابن خلكان) ٢٧٧/٣ ئەم ناوەیان لێ نایە.

٦. الفتح القسطي/ ص١٨٩

٧. النوادر السلطانية ص١٨٩.

٧. وفيات الآعيان، ٢٧٠/٣.

٨. اسماعيل غالب/ مسكوكات تركمانيه ص١٣٩.

٩. الاصفهسلار، واتە: سوپا سالار، الفاسى/ العقد الثمين ١٠٠/٧.

١٠. الفنون الإسلامية والوظائف علي الَاثار العربية، ٦٦٢/٢.

١١. وفيات الَاعيان ٢٧٢/٢، شذرات الذهب ١٣٨/٥.

١٢. القزويني، اثار البلاد، ص٢٩٠.

١٣. البداية والنهاية، ١٣٦/١٣.

١٤. وفيات الآعيان ٢٧٦/٣.

١٥. العسجد المسبوك ص٢٣٠.

١٦. بيت النار: ياقوت الحموى لە (معجم البلدان) ٥٢٢/١ دا دەڵێ: (گوندێکی گـەورەی هـەولێرە بەلای موسڵدا).

١٧. مرآة الزمان، ج٨/ص٦٨٢

١٨. وفيات الاعيان ٢٧٣/٣.

١٩. اثار البلاد ص٢٩٠.

٢٠. مراة الزمان ٦٨٢/٨، البداية والنهاية ١٣٧/١٣.

٢١. شذرات الذهب، ١٤٠/٥.

٢٢. وفيات الاعيان ٢٧٣/٣.

٢٣. مرآة الزمان، ابن الجوزي.

٢٤. البداية والنهاية، ١٣٧/١٣.

٢٥. مراة الزمان ٦٨٢/٨.

٢٦.سفاء الغرام ٣٤٥/١.

٢٧. (الست) واته (خانم) مەبەست خوشكى (الملك الناصر حسن) سەردارى ميسره، بروانه (العقود الثمين) لاپەره ١٠١.

٢٨. سفاء الغرام، ٣٤٥/١.

٢٩. (المغمس) جێگایەکە لەلایەکی حەرەمەوە، مەیدانی ئەو فیلەبووە کە کاتی خۆی (أبرهه) هێنابووی، بۆ رووخاندنی کەعبە، اخبار مكه ج١/ ص١٤٣.

٣٠. العقد الثمين، ١٠٠/٧.

٣١. محمد علي، الإسلام والحضارة، ج١/ ص٣٢٧.

٣٢. مرآة الزمان، ج٢ ص٦٨٢.

٣٣. وفيات الاعيان ٢٧٣/٣.

٣٤. عقود الزمان، ج٧.

٣٥. وفيات الاعيان ٢٧٣/٣.

٣٦. العسجد المسبوك، ص٢٣٠.

٣٧. وفيات الاعيان ،٢٧١/٣.

٣٨. القزويني، آثار البلاد، ص٢٩٠.

٣٩. المنذري، التكملة ١٤٤/٧.

٤٠. تلخيص مجمع الادب ج٥/ ص٥٨٠.

٤١. مراة الزمان ٥٣٧/٨.

٤٢. وفيات الاعيان ٢٧٦/٣.

٤٣. العقود الجمان ١٥٦/٥.

٤٤. العمري، منهل الَاولياء ومشرب الأؤصياء من سادات الموصل الحدباء، ج٢/ص٣٢.

٤٥. ابن خلكان ٢٧٣/٣.

٤٦. مرآة الزمان ٦٨١/٨.

٤٧. ابن خلكان ١٧٢/٣.

٤٨. البداية والنهاية ١٣٧/١٣.

٤٩. مراة الزمان ٦٨١/٨.

٥٠. ابن خلكان ٢٧٥/٣.

٥١. مرآة الزمان ٥٨٣/٨، ابن خلكان ٢٧٥/٣، البداية والنهاية ١٣٧/١٣.

پێرستی سەرەباسەکان